

АНАЛИЗ НА МЕЖДУНАРОДНОПРАВНОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА ВЕСТФАЛСКИЯ МИРЕН ДОГОВОР ОТ 1648 ГОДИНА

Владимир Урумов¹

Summary: Analysis of the International Legal Aspects of the 1648 Treaty of Westphalia

This is the full text of a student's paper, which has been presented in the course of Public International Law at the Law Department of New Bulgarian University in spring semester of 2014.

It outlines the basic features of the International Law System introduced following the entry into force of the Peace of Westphalia in 1648.

Key Words: International Law, Peace Treaty, Treaty of Westphalia, Purposes of the Treaty, Conditions of the Treaty, Decay of the System

1. Предистория: Земски мир, Реформация, Контрареформация, Тридесетгодишна война

Земски мир

Земският мир (нем. Landfriede; лат. *constitutio pacis, pax instituta*) е законодателна забрана за използването на военна сила при конфликтите между васални държави, свободни градове и всякакви местни управители и князе в Свещената римска империя. Постановленията на императорите за земския мир послужили като способ за обезпечаването на обществения порядък и недопускането на частни войни на територията на империята. Прилагането на силови методи за разрешаване на конфликти било забранено на цялата територия на Свещената римска империя. Макар окончателно да не отстранява възможността за военни стълкновения между германските княжества,¹ в продължение на XVI—XVIII в. „вечният земски мир“ играл ролята на основен принцип на съвместното съществуване на разнородни държавни образувания в състава на Свещената римска империя. Виновните в нарушение на земския мир подлежали на имперско наказание и конфискация на владенията.

¹ Владимир Урумов е студент в магистърска програма „Право“ на НБУ, e-mail: urumov@live.com.

През 1467 г. Фридрих III забранил воденето на частни войни, като нарушението на земския мир започнало да се приравнява към престъпленията против особата на императора.

Еволюцията на института на земския мир завършила през 1495 г., когато Вормският райхстаг в рамките на Имперската реформа утвърдил „Вечния земски мир“ в качеството на основен закон на Свещената римска империя.

Това решение било потвърдено и от Аугсбургския религиозен мир от 1555 г. и Вестфалския мирен договор от 1648 г.

Реформация

След като повече от хилядолетие римската църква е единствената християнска църква в Западна и Централна Европа, която винаги е успявала да задуши и унищожи всеки несъгласен с официалните догми и постулати за вярата, или да използва светските власти, за да ликвидира личностите, проповядващи реформи, и близо сто години след изгарянето на кладата на Ян Хус в съседната на Чехия германска държава Саксония, на 31.10.1517 г. в гр. Витенберг местният пастор и преподавател в университета Мартин Лутер прогласява известните си „95 тезиса“ на вратата на църквата „Вси Светии“, с което поставя началото на новата Реформация.

Тя се превръща в мощно религиозно движение за реформиране на ученията и организацията на християнската църква. Възникнала в Германия в началото на XVI в., бързо се разпространява в голяма част от Европа (Централна и Северна) добива нови форми в Швейцария и Англия и довежда до отделянето им от Рим и до образуването на нови форми на християнството.

След като голяма група от преминалите към Реформацията управители на германските държави и представители на свободните градове излезли с обща декларация — „протест“ против решенията на имперския рейхстаг в Шпейер (от 1529 г.), опитващ се да забрани разпространението на реформите, последователите им започнали да се наричат протестанти, а новите форми на християнството — протестантство.

Според католическата църква протестанството представлява ерес, самоволен отказ от богооткровенията учения, установени от църквата, водещи до отстъпничество от истинката вяра и разклащане на моралните норми на християнския живот. То е

принесло в света нови семена на порока и други злини. Традиционният католически възглед за Реформацията е изложен от папа Пим X в енцикла „*Editae saepe*“ (1910 г.). Основателите на Реформацията били наречени „...люди, обладани от духа на гордостта и метежа, врагове на Кръста Христов, търсеци земното... и чийто бог е тяхното черво. Не изправяне на нравите са замисляли те, а отрицание на фундаменталните догми на вярата, породивши великата смут и открили за тях и другите им подръжници пътя към към безпътния живот. Отхвърляйки авторитета и ръководството на църквата и приемайки произвола на най опорочените князе и хора, те се опитват да разрушат учението, устройството и порядките в църквата. И след това ... те смеят да наричат своя бунт и своето разрушение на вярата и морала „реставрация“ и величават себе си като „реставратори“ на древните порядки и обичаи. В действителност те ги унищожиха, и ослабиха с конфликти и войни силата на Европа, те вратнаха отстъпничеството в Новото време“.

Според протестантството именно Римокатолическата църква се е отклонила от богооткровенното учение и порядък на първоначалното християнство и по този начин е отделила себе си от живото мистично тяло Христово. Огромното разрастване на организационната машина на средновековната църква парализирала духовния живот на обществото. Спасението се изродило в своеобразно масово производство с пищни църковни обряди и псевдо-аскетични образи на живот. Освен това, църквата е узурпирала даровете на Светия Дух в полза на клира и по този начин е отворила вратата за всевъзможни злоупотреби и експлоатация на християните от клерикалната бюрокрация, център на която е папският Рим, чиято развратеност станала пословична в язвителните притчи за цялото християнство. Протестантската Реформация е доста далечна от еретизма и служи за пълно възстановяване на вероучителните и нравствените идеали на истинското християнство.

Бързите начални успеха на Мартин Лутер и неговите реформаторски идеи (освен с първоначалното ангажиране на императорската власт в италианската война) може да се обясни и най-вече с това, че неговите проповеди, лекции и памфлети му обезпечили поддръжката на значителна част от нисшото духовенство и растящия брой миряни, както от висшите, така от нисшите слоеве на германското общество. На негова страна застанали колегите му от Витенбергския университет, професорите от други университети, част от събратята му от ордена на августинците и множество хора, предани на хуманистичната култура. Освен това, Фридрих III Мъдрият, курфюрст на

Саксония и господар на Мартин Лутер, и някои други немски князе, съчувстващи на неговите възгледи, го взели под своя защита. Както за немската аристокрация, така и за простолудието, Мартин Лутер се приема като поборник за святото дело, реформатор на църквата и изразител на националното самоосъзнаване на Германия.

Реформацията променя духовния живот на болшинството християни, особено с осигурения след преводите, първоначално на английски и немски, свободен достъп на народа до Светото писание, осигуряващо на всеки вярващ достъп до християнското учение. В духовния живот отпада необходимостта от посредници за контактуването с Бога, а най-важна става личната връзка с Бог и собственото разбиране и прочит на Светото писание. Съживява се духовният живот на християнския свят.

Опитите на император Карл да победи немските протестантски владетели в началото на XVI в. не успяват. През 1555 г. се сключва Аугсбургският религиозен мир, който провъзгласява принципа (*cuius regio, eius religio*), че населението (поданиците) на всяко държавно формирание (княжество, графство и т. н.) следва да има религията, на господаря си – граф, херцог или крал, който управлява това владение.

Контрареформация

Контрареформацията е комплекс от мерки, предприети в хода на реформите на Римокатолическата църква през XVI—XVII в. и насочени към подновяване на протестантската Реформация и възвръщането на териториите и населението, отпаднало от католичеството (терминът „контрареформация“ е въведен от немския историк Леополд фон Ранке). В началния период на Реформацията (1517–1546 г.), когато ходът на събитията се определял от Мартин Лутер, нито една от противоборстващите партии не си представяла ясно сериозността и пръдолжителността на разрива. Католиците се надявали, че ще върнат заблудените бунтовници в лоното на църквата, а самите бунтовници били уверени, че ще могат да подчиният цялата църква. Католическото възраждане, особено забележително в Испания и Италия, довело при папа Павел III до усилване на противодействието от католиците на протестантските идеи. Това, от своя страна, способствало за развитието в протестанството на калвинистското движение, изразяващо се в ярка ненавист към Рим, от която е бил обхванат и Лутеризма, проявявайки се обаче само в проповедите. Конфликтът не затихнал чак до Вестфалския мир (от 1648 г.).

Триидентският събор (1545–1563 г.) официално отхвърлил протестантските догми. Роберто Белармино е изложил теологическата мисъл на Контрареформацията в „Разсъждения за спорните въпроси на християнската вяра“ (1586–1589 г.), представляващ по същество отговора на католичеството на призивите на ранното протестантство. Папа Павел III и неговите приемници възглавили католическите сили. Най-енергичните от католическите водачи били папите Пий V (1566–1572 г.) и Сикст V (1585–1590 г.). В сътрудничество с тях били католическите господари на Европа и преди всичко Филип II Испански (1556–1598 г.), Баварските херцози от Вителсбахския дом и император Фердинанд II (1619–1637 г.). Оръдия на Контрареформацията станали инквизицията (при Павел III през 1542 г. в Рим е създадена нейната върховна инстанция – Свещената конгрегацията в Рим и Вселенската инквизиция, или Свещената канцелария) както и Индекса на забранените книги. Водеща роля изиграли новосъздадените монашески ордени – на капуцините и на йезуитите.

Тридесетгодишната война

Тази война се водела между католици и протестанти, между чехи и немци, между императора на Германия в съюз с Испания и немските князе. На страната на немските протестантски князе се присъединили Дания, а на по-късен етап Франция и Швеция. Войната се водела на цялата територия на Германия и Чехия с необичайно ожесточение.

Тя започнала през 1618 г. с чешкото протестантско въстание против австрийските Хабсбурги, които по това време контролирали територията на Свещената римска империя. По това време империята формално включвала в себе си страни като Германия, Прусия, Австрия, Испания, Италия, Нидерландия и др. и вече се намирала в състояние на упадък. Представляваща конгломерат от полусамостоятелни държави и свободни градове, тя била вече прекалено свободна в административен смисъл. От изначалния имперски замисъл, залаган при създаването ѝ като продължител на абсолютната древноримска империя, нямало и помен.

Тридесетгодишната война била наистина световна война за своето време. Тя въвлякла пряко или косвено всички крупни европейски държави: Швеция, Франция, Германия, Нидерландия, Дания, Чехия, Англия, Испания, Италия, и в по-малка степен Полша и дори Русия. Опитът на император Фердинанд II да спаси империята,

подчинявайки поне нейното ядро — Германия — препърпял пълно поражение, с изключение на запазването за католицизма и подчиняването на Чехия.

В хода на Тридесетгодишната война (1618–1648 г.) изглеждало, че католицизмът ще възтържествува в Германия и Чехия, но ситуацията рязко се изменила, когато по заповед на кардинал Ришелю френските войски и шведските войски на крал Адолф Густав встъпили във войната на страната на протестантите. Контрареформацията успяла да спре експанзията на протестанството в голяма част от Европа.

В Испания и Италия успехът на католицизма бил пълен, в Ирландия и Полша — близък с този. Контрареформацията се провалила в скандинавските страни, Англия и Шотландия, като в скандинавските страни Римокатолическата църква напълно загубила своите позиции. След кровопролитните религиозни войни от XVI в. във Франция бил достигнат компромис, изразяващ се в Нантския едикт (1598 г.), който предоставял на хугенотите право на свободно изповядване на религията и запазвал за тях голяма част от гражданските права. През 1685 г. Луи XIV отменил Нантския едикт и прогонил от Франция всички протестанти.

В Германия и Австрия, където през 1550 г. девет десети от населението се било отделило от Рим, в хода на Контрареформацията се спряло разпространението на протестанството и се отвоювало значително число от вярващите. Католиците постигнали сходни успехи в Швейцария, Унгария, Чехия и други части от Централна Европа. В Нидерландия лоялност към Рим заявили Южните провинции и се отделили от Северните, съхранявайки вярност към Испания. В резултат на което възникнали протестантска Холандия и католическа Белгия.

Вестфалският мир от 1648 г. закрепил за векове (и до днес) религиозното разделение в Западна Европа.

2. Място на сключването и страни по договора

Вестфалският мирен договор от 1648 г. е сключен на 24.10.1648 г. на два конгреса, заседаващи в съседни на Вестфалия (Северозападна Германия) градове, а именно гр. Мюнстер (Münster - днес в провинция Северен Рейн-Вестфалия) и гр. Оснабрюк (днес на границата на Долна Саксония и Северен Рейн-Вестфалия). В Мюнстер се водели преговорите с католическите страни, а в Оснабрюк с

протестантските страни. За първи път европейските държави разглеждали континента като едно цяло и били готови да носят за него съвместна отговорност.

Това, което се случвало в Мюнстер и Оснабрюк по нещо напомняло Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа. При това новият порядък се гарантирал от големите държави. Обединените провинции Северна Нидерландия и Швейцарския съюз получили независимост. Швеция придобила право на владение на Предна Померания, Висмар, а също Бременското архиепископство и Верденското епископство. Бранденбургският Курфюрст получил земи, които в скоро време станали ядро на бъдеща Прусия. Франция също достигнала своите военни цели, получавайки елзаските владения на австрийската корона и с това се освободила от преките граници с хабсбургските владения.

Войната се водела с необичайно ожесточение и довела до опустошение на страната. Още през 1637 г. страните, уморени от почти безрезултатната война, поставили въпроса за мира. Същинските преговори започнали чак през юни 1645 г. Те продължавали в обстановката на непрекъснати военни действия, с които страните искали да подкрепят своите искания, а също така и външни събития като английската революция и вълненията във Франция при Луи XIV (започналото движение на Фрондата). Всичко това колебало съотношението на силите, изменяло претенциите на държавите и решенията на конгресите. В борбата против императора немските князе желаели външни намеси. Независимо от вътрешните затруднения в страната, френските искания се поддържали от блестящите победи на знаменитите пълководци Тюрен и Конде.

Независимо от съюза между Франция и Швеция, от самото начало на войната между тях имало разногласия. Франция поддържала немските князе, в т. ч. и протестантските, тъй като те били против императора, но особено се старала да привлече на своя страна князете—католици, в частност най-крупния от тях, владетеля на католическа Бавария. За сметка на това, Швеция, заинтересована от завземането на южното крайбрежие на Балтийско море, т. е. северна Германия, където господствало протестантството, поддържала само протестантите и в някои случаи заставала против Франция. Това обяснява и териториалното разкъсване на преговорите. Франция провеждала преговорите заедно с католическите князе на Германия в Мюнстер, а

Швеция с протестантските — в Оснабрюк. Представителите на императора заседавали в Мюнстер, но в случай на необходимост пътували до близкия Оснабрюк.

Представителите на държавите се събирали много бавно. Първи (още през 1643 г.) се явил венецианският посланик Контарини, папският нунций Киджи (впоследствие папа Александър VII) и посланиците на германския император граф Людвиг Насау и доктор Фолмар. Главният представител на императора граф Траутмансдорф се явил през ноември 1645 г. Значителна роля в конгреса играли франските представители граф д'Аво, Абел Сервен и впоследствие херцог Лонгвил. Испания се представлявала от испанския гранд дон Гаспар Бракамонте; Швеция — от Йохан Оксенцерн, син на знаменития канцлер Оксенцерн, както и фактически ръководител на външната политика на Швеция след смъртта на крал Густав Адолф (загинал в битките); вторият шведски представител бил Адлер Салвиус.

3. Цели

Основна цел на Вестфалския мирен договор най-напред е прекратяване на войната и предотвратяване на възможността да се повторят причините за възникването ѝ. След това, установяване на система от граници на европейските държави, и, накрая, установяване на принципа на политическото равновесие.

Договорът закрепил между всички европейски държави принципите на равноправието им, без разлика на тяхната форма на държавно управление и на религиозната им вяра. В договора се отразила идеята за съгласувани действия на европейските държави, които били призвани да решават общите проблеми на светска, а не на религиозна основа.

Посланиците много спорили по незначителни и формални въпроси като например възможно ли е да се величат представителите на Курфюрста (нем. Kurfürst — членовете на избирателната колегия на Свещената римска империя – общо 7 по късно 9 души) с титлата „Ваше превъзходителство“.

Важен бил спорът, предизвикан в началото от представителите на германския император, желаещ да представлява „цялата империя“, против самостоятелното представителство на германските провинции и най-вече на князете. Франция и Швеция заявили, че те не ще пристъпят към преговорите без представителите на князете. След победата на шведския пълководец Торстенсон над императорските войски император

Фердинанд III отстъпил и по този въпрос. Имало и разногласия сред посланиците, често даже и между тези на една и съща държава.

Едва ли не най-значителният дипломат се оказал представителят на императора граф Траутмансдорф. Той разбирал, че е от първостепенна необходимост за императора да се сключи мир и съумял да извлече от крайно неблагоприятната обстановка всички достъпни при дадените условия изгоди за хабсбургския дом.

За първи път била всеобщо призната независимостта на Швейцария и Нидерландия. За князете било признато правото на суверенитета: те могли вече да сключват договори между себе си и с чуждестранните държави с уговорката, че тези договори не ще се сключват в ущърб на империята. В действителност тази уговорка нямала съществено значение. Империята фактически престанала да съществува.

4. Условия

На 24.10.1648 г. били подписани договорите в Оснабрюк и Мюнстер. Те оказали огромно влияние на международните отношения в Европа чак до френската буржоазна революция. Договорните условия касаят три основни въпроса:

- 1) териториалните изменения в Европа, настъпили се в резултат на войната,
- 2) отношенията между вероизповеданията в империята, и
- 3) политическото устройство на империята.

Териториални изменения

Шведските изисквания, които дълго време са били „препъни камъка“ на конгресите, били удовлетворени почти напълно. Швеция получила цялата западна и част от източна Померания (днешната прибалтийска част от Полша) с градовете Щетин, Дам, Голнау и островите Рюген и Волин (в устието на р. Одер), а освен това и гр. Висмар (Мекленбург) с неговото пристанище и епископството Бремен и Верден (устието на р. Везер) с превръщането им в светски княжества и с уговорката, че старите ханзейски градове Висмар, Бремен, Штралзунд, Верден и други съхраняват своите свободни обичаи. В качеството на суверен на тези владения Швеция встъпила и в състава на империята, като получила три гласа в райхстага. Основната цел на Швеция била постигната най-важните пристанища по крайбрежието не само на Балтийското, но и по Северното море се оказали под неин контрол. Освен това Швеция получила и 5

млн. талера възнаграждение за военните издръжки. Тъй като териториалните отстъпки в полза на Швеция били направени за сметка на Бранденбург и Мекленбург, последните се компенсирали с църковните княжества. Бранденбург получил епископството Галдбергштад, Кемин и Минден и правото на присъединение на архиепископството Магдебург след смъртта на архиепископа. Мекленбург бил възнаграден с епископствата Шверин и Ратцебург и други църковни територии.

Франция окончателно присъединила към себе си три лотарингски епископства (Мец, Тул и Вердюн) и получила целия Елзас (без гр. Страсбург).

Бавария съхранила Горен Пфалц и свързаните курфюрства, като Рейнския Пфалц бил съхранен за сина и приемника на рейнския пфалцграф Фридрих V, Карл Луи, на когото били дадени правата на осми курфюрст на империята.

Швейцария и Републиката на съединенните провинции (Холандия) били признати за самостоятелни и излязли от състава на империята.

Отношения между вероизповеданията

Вестфалският мирен договор потвърдил постановените от Аугсбургския религиозен мир от 1555 г. принципи във вероизповедалните отношения, съгласно които религията на господаря определяла религията на неговите поданици („чиято е страната, негова е и вярата“), и признал, че споровете между протестантите и католиците по въпроса за владенията се решават въз основа на положението в тези владения към 1624 г.

5. Значение

Тридесетгодишната война опустошила и разорила централна Европа. Били разрушени едни от основните опори на Средновековния свят – Свещената римска империя на германската нация и било подкопано единството на Испанската империя. На мястото на империите започнали да се появяват националните държави. Създали се предпоставки за появата на светско и гражданско общество.

Договорът представлява основен документ в развитието на института на международноправните гаранции. Вътрешното устройство на държавите също било изменено.

Съществувалят над хилядолетие църковен монопол над основополагащите за обществото културни и духовни ценности бил завинати премахнат. Разкрили се нови пътища за мисълта, гражданското общество, културата и развитието на човешката личност. В моралните устои на европейската цивилизация трайно се настанили лутеранството, калвинизма и англиканството.

В основите на бъдещия модерен свят започнали да се залагат самоопределението, индивидуализма, науката и разумът.

Световната история до утвърждаването на Вестфалската система, т. е. международната система от национални държави, това е история на господството и противоборството на различни империи. Разпространеното мнение за това, че империите са абсолютно зло, в най-добрия случай представлява добросовестно заблуждение, а в най-лошия случай — злонамерена лъжа. Всички най-важни пробиви в световната история дотогава са били свързани с подема и разцвета на различни империи. И, напротив, упадъкът на империите, като правило, повлича след себе си настъпването на смутни времена, икономически разпад на цели държави и континенти, залез на политическите и правовите институции, морално-нравствена деградация. Мястото на твореца, осъществяващ имперската съзидателна работа, в тези случаи се заменял от демона на разрушенията и хаоса.

Дотогава именно империите са били локомотивите на световната история. Разглеждайки цялата световна история до този период, се оказва, че империите са били по-устойчивото държавно формирование при сравнение с всички други, в това число и националните държави. Става дума преди всичко за пълноценните империи — Римската империя, Византийската, Свещената римска империя (германската), Британската, Османската, Китайската, дори и Руската империя.

Вестфалският мир станал рубикон между епохите на империите и епохата на националните държави. Опитите на император Фердинанд II да спаси империята, подчинявайки поне нейното ядро — Германия — претърпели поражение. Значителна роля затова изиграла Франция, в частност дипломатията на Ришельо, който направил всичко, за да не допусне обединяване на Германия.

Вестфалският мир от 1648 г. може да се обобщи със следните резултати:

- двете основни сили до това време — папството и империите — били съкрушени; (макар формално Свещената римска империя на германската нация да просъществувала още няколко столетия до Наполеоновите войни през 1806 г.),
- бил създаден Швейцарският союз – първи съвременен образец на федерална държава на различни нации и вероизповедания,
- Испания загубила доминиращата си позиция в Европа, отстъпвайки ги на Франция, която за половин столетие се превърнала в регионална свърхдържава,
- други страни, като Швеция, Португалия, Чехия, Дания, Италия и Нидерландия, се превърнали в национални държави.

Последното представлява главния политически резултат от Тридесетгодишната война, тъй като това поставило началото на формирането на националните държави, което и съставлява Вестфалският световен ред или Вестфалската система на международни отношения, чиито основни елементи действат и в наши дни. Разцветът на Вестфалската система е през XX в., който едновременно станал и начало на нейния упадък.

Вестфалската система закрепила в световния ред и определени негативни правила на играта, които водят до окончателния ѝ разпад през XX в. С известни поправки и изменения, някои от тях действат и до днес в международните отношения,

- Вестфалската система не забранила, а разрешила войната, началото и воденето на които тя отнесла към законните права на суверенните държави,
- Вестфалската система не препятствала, а по същество способствала за закрепването в международното право на правото на силния (както е било и дотогава),
- Вестфалската система утвърдила в международното право принципа на ненамеса във вътрешните работи на други суверенни държави, следвайки нормативната максима, сформулирана от Ж. Боден: „Суверенитетът — това е абсолютната и постоянна власт на държавата над поданиците и гражданите“.

Именно затова през XVII в., XVIII в. или XIX в. никой не считал, че е в право да се намеса във вътрешните работи на европейските тирании, в които откровено и в масов порядък се нарушавали правата на човека и гражданина. Дори и през първата

половина на XX в. западните демокрации не са се намесвали във вътрешните работи на фашистка Германия и комунистическия Съветски съюз. Световното общество мълчало пред разразилия се в края на 30-те години на XX в. в Германия геноцид над евреите или пред масовите репресии в сталинския СССР. Същевременно не е имало никакви лостове за въздействие над такива режими.

6. Еволюция, разцвет и упадък на Вестфалската система

От 1648 г. Вестфалската система на международните отношения е претърпяла няколко изменения, всяко от които е в резултат на крупни военни сътресения.

След Тридесетгодишната война първото от тези сътресения, не по-малко мащабно и кръвопролитно, станали Наполеоновите войни. Те завършили с разгрома на Наполеон от коалиция на европейски държави (Русия, Австрия, Британия и Прусия). Виенския конгрес от 1815 г., закрепил поредното прекрояване на границите и образувал „Свещения съюз“. През 1830 г. Съюзът се разпаднал — не на последно място в резултат на оформящите се противоречия между Русия, от една страна, и Австрия и Англия, от друга, за предстоящото преразпределение на османското наследство.

Следващо сътресение на Вестфалския световен ред станало по време на Кримската война (1854—1856 г.), завършила с поражението на Русия и Парижкия конгрес от 1856 г. Конгресът укрепил новото разпределение на силите на Балканите и в акваторията на Черно море.

Френско-пруската война (1870—1871 г.) завършила с поражението на Франция и победата на Бисмаркова Германия, довела до установяването незадълго на Франкфуртския мир, станало поредно изменение на Вестфалската система на международните отношения.

Това изменение било разрушено от Първата световна война (1914—1918 г.), в която Турция и Германия претърпели поражение, както и болшевишка Русия. Като резултат, с крехкия Версайски мир за първи път в историята бил предприета сериозен опит да се създаде универсална международна организация — отначало макар и в мащаба на европейския континент — носеща отговорност за мира и безопасността в Европа, а именно Обществото на народите (ОН). Версайският мир бил основан на широка договорно-правна основа и включвал в себе си и механизъм за приемане и изпълнение на колективните решения. Това не спасило ОН от пълно крушение в

навечерието на Втората световна война (1939—1945 г.). Версайският мир бил и недостатъчно универсален: той не включвал в себе си не само такива крупни азиатски страни, като Китай, Индия и Япония (Япония напуска ОН след Маджурската криза), както и САЩ, които, макар и инициатори, така и не встъпили като членове в ОН и не ратифицирали Версайския договор (Сенатът на САЩ гласува срещу ратификацията на Договора от Версай на 19 март 1920 г., като по този начин блокира участието на САЩ в дейността на Обществото). СССР бил изключен от ОН след агресията му във Финландия през 1940 г.

Втората световна война въвлекла във военни действия и тези страни, които не били част от Версайския мир. Тази най-страшна война в световната история създала досега последното изменение на Вестфалската система на международните отношения — Ялтенско-Потсдамският световен ред, който бил едновременно неин разцвет и начало на нейния залез като международна система на обединени национални суверенитети.

Главното ново отличие на Ялтенско-Потсдамския световен ред от Версайския било формирането — в замяна на рухналия многополярен мир — на биполярно устройство на света, в което доминирали и съперничели една срещу друга две свърхдържави — СССР и САЩ. Доколкото те били носители на два различни проекта за световното развитие (два различни исторически проекти) — комунистическият „свят на социализма“ и либералния — „на свободния свят“. От самото начало тяхното съперничество придобило остър идеологически характер.

Веднага след Втората световна война тази конфронтация получила названието „Студена война“. След появата на ядреното оръжие тази конфронтация се превърнала в ненаблюдаван дотогава режим на взаимодействие на два субекта на конфронтация — режима на „взаимното ядрено сдържане“ или „взаимното гарантирано унищожение“. Този режим, от една страна, сдържал СССР и САЩ от трета световна война, а, от друга страна, възпроизвеждал цялата съвкупност на конфронтационните отношения.

В тези условия за другите страни просто нямало друга възможност освен да бъдат съюзници на някоя от тези страни, т. е. да предадат част от своя суверенитет на СССР или САЩ, което представлявало още една особеност на Ялтенско-Потсдамската система — това бил мир на ограничения суверенитет.

Макар Ялтенско-Потсдамският световен ред да нямал твърда договорноправна основа — нивото на стабилност и управляемост на международната система било доста високо. Стабилността се обезпечавала с режима на взаимното ядрено съдържане, който правил жизнено важно за двете свърхдържави стратегическият диалог по ограничението на въоръженията и разоръжението и други глобални проблеми на безопасността. Управляемостта достигала дотам, че за разрешаване на сложни международни въпроси било достатъчно съгласуване на позициите само на двете водещи държави— СССР и САЩ.

Биполярният мир рухнал през 1991 г. веднага след разпада на СССР. От този момент станал особено забележим окончателният упадък на Вестфалската система, размивана от процеса на глобализацията. Тези процеси нанасят още по съкрушителни удари по основите на Вестфалската система и по националния държавен суверенитет.

Окончателен упадък на Вестфалската система

Очевидно, че в началото на XXI в. класическата Вестфалска система е в окончателен упадък. Достатъчно е да се припомни определението за суверенитета, дадено от Ж. Боден като абсолютна и постоянна власт на държавата над поданиците и гражданите.

В съвременния свят се наблюдава следното:

- обемът на суверенитета е ограничен от вътрешни и външни фактори,
- институтът за правата на човека действа с преимущество над института на суверенитет,
- за последните няколко десетилетия се наложи международното хуманитарно право, което съществено ограничава властта на държавата над нейните граждани,
- пред очите ни се създава ново свърхдържавно образувание — Европейският съюз, който последователно и целенасочено преодолява синдромите на националната държава; и в това е и една от основните същности на новия европейски проект,
- един от основните принципи на съвременното международно право — принципа на самоопределение на народите и нациите — на практика нерядко встъпва в противоречие с два други основни принципа — принципа на суверенното равенство на държавите и принципа на териториалната цялост на държавите,

- расте количеството на несъстоялите се държави, които, както сега е съвършено ясно, никога и при никакви обстоятелства не ще станат пълноценни и суверенни държави,
- процесите на глобализация размиват метафизическата основа на националния суверенитет — националната идентичност на всички страни без изключения,
- миграционните потоци (второто „велико преселение на народите“) стремително разрушава идентичността на националните държави в Европа и Америка.

В света на ХХІ в. много държави не се борят за своя суверенитет, а напротив, съзнателно предават част от него на наднационални структури. В интервю за немския вестник „Ди Велт“ Хенри Кисинджър преди години заяви: „Вестфалският ред се намира в състояние на системна криза. Невмешателството във вътрешните дела на други страни е отхвърлено в полза на концепцията за всеобщата хуманитарна интервенция. Или т. н. всеобща юрисдикция. Принципите на Вестфалския мир, които се основавали на суверенитета на държавите и се разглеждали пред международни структури, нарушението на международните граници, като агресия — заминават в миналото“.

Могат да се обособят два типа **критики** на Вестфалската система.

Едната е свързана с противопоставянето на принципите на „правата на човека“ и „правата на народите на самоопределение“ на принципите на „държавния суверенитет и териториалната цялост“. Втората — с обвинението, че националните държави са неспособни да обезпечат ефективно управление в условията на глобализацията. В качеството на алтернатива се издига идеята за управления чрез организации за решаването на глобалните проблеми. Издигат се мнения, че никога в историята не е имало „суверенитет за всички“. И по време на Вестфалската система, и по време на Версайския мир, Парижката, Берлинската и Ялтенската конференции винаги са се събирали няколко велики държави, притежаващи реален суверенитет, които са решавали проблемите за суверенитета на останалите държави.

Вестфалската система не обезпечавала идеалния суверенитет. Тя показала своята уязвимост в два аспекта. Първо, тя не могла да препятства „правото на силния“ — например, обединението на Германия „с желязо и кръв“ под властта на Бисмаркова

Прусия. Вестфалската система не могла да защити правата на неаполитанските Бурбони и на Римския папа, чиито суверенни държави след военните кампании на Пиемонт били включени в състава на новообразуваната италианска държава. Второ, принципът на безусловния суверенитет на държавите довеждал до масови нарушения на правата на човека, поощрявайки тираните. Като вътрешно дело на Германия се възприемала дискриминацията на евреите, все повече усилваща се през 30-те години на ХХ в. Сходни били и тенденциите в други европейски страни — такива като Румъния и Унгария. Никоя от тях не била подложена на санкции, не била изключена от Обществото на народите. Единствено СССР бил изключен от ОН, но не за вътрешните репресии на сталинския режим, а чак след прякото нарушение на суверенитета на Финландия.

Очевидно е, че международното общество следва да има възможност за въздействие над подобни режими, които нарушават законите на човечността. Във връзка с това особено внимание предизвиква проблемът с тероризма— дали следва да се осъждат израелските власти, организирали физическото унищожение в множество европейски държави, практически на всички терористи, имащи отношение към кървавия атентат срещу израелските спортисти по време на олимпийските игри в Мюнхен през 1972 г. Напълно закономерно е, че и САЩ не продължиха да чакат, докато средновековният талибански режим в Афганистан ще произнесе своето компетентно заключение за съпричастността на Осама бин Ладен към трагедията от 11 септември 2001 г. Затова държавният суверенитет следва да бъде ограничаван, когато става въпрос за международната безопасност и изконните права на човека.

Отказвайки се от порочните черти на Вестфалската система, не следва да се строи „ново средновековие“. Понастоящем съществува опасност от неконтролируемо разпадане на Вестфалската система, при което доминирането на САЩ не ще е достатъчно за поддържането на световния ред. Възниква необходимостта от изработване на нови подходи в международната политика, които може да се нарекат подготовка за нео-Вестфалска система, която да отчита както позитивите, така и негативния опит на Вестфалската система. Съхранявайки принципите на държавния суверенитет, е необходимо да се преразгледат ефективни механизми за недопускане на проявления на геноцид и етнически чистки. Механизми, позволяващи успешната борба с такива глобални проблеми като тероризъм, наркопрестъпност, търговия с хора, следва да действат в рамките на легитимни структури, притежаващи достатъчен морален

авторитет за това техните решения да носят общопризнат характер, а не да предизвикват обвинения в произвол и двойни стандарти. Една от тези структури може да стане Организацията на обединените нации (ООН), чийто потенциал явно не е изчерпан.

Нео-Вестфалската система следва да се опира на ясни правила на играта, които да позволяват регламентиране на въпроса за пределите на ограничения суверенитет, не оставяйки го на произвола на една, макар и доминираща в настоящето време държава.

Съществуват и контрааргументи против критиката на Вестфалската система и обосноваването на нейния упадък. Авторите на тези контрааргументи утвърждават, че Вестфалската система продължава да живее, защото са съхранени държавните граници; количеството на суверенните (макар и формално) държави расте, увеличават се и възможностите за въздействие над собствените граждани; държавите сами създават нови международни организации, в които доброволно предават част от своя суверенитет; въпреки това още няма такъв международен орган, на който държавите да са готови да предадат целия свой национален суверенитет. В съвременния свят става дума за кризис на „вестфалския суверенитет“, т. е. политическите организации, основани на това, че външните фактори фактически не могат да въздействат на вътрешната политика на суверенните държави или могат, но доста ограничено.

Освен това перспективата за сближаване между Русия и САЩ следва да се оцени като доста ограничена. — в това число и по причина на различната им военно-политическа тежест. Засега тези страни се ръководят от тактически и чисто прагматични съображения, преследвайки всяка своите цели. Надали от това сътрудничество може да се получи стратегически съюз или поне равноправно партньорство, още повече след последните усложнения, свързани с Украйна. Напълно е възможно, а и е необходимо, по-тясно сътрудничество между Русия, САЩ и НАТО в борбата с международния тероризъм.

Събитията от началото на XXI в. потвърдиха, че транснационалният тероризъм не е просто престъпност в международен мащаб. Той е политика, т. е. продължение на политиката и войната с други средства. Транснационалният тероризъм е породеният от съвременните несправедливости и диспропорции от гледна точка на разпределението на световните доходи и цивилизацията. Затова тероризмът трябва да се взема на сериозно и за дълго. Ясно е, че наглият призив на новото варварство не може да остане

безнаказан. Той изисква решителен отговор, способен поне да предотврати понататъчното разрастване на тероризма. Не трябва при това да е налице упование само на военната сила. В борбата с тероризма военната мощ играе важна, но не изключителна роля. Тя трябва да бъде подкрепена и с други съвместни и доста скъпоструващи мерки в социалната, икономическата, политическата, информационната и др. области. Каквото и да правим, каквито и алианси да създаваме, колкото и да бомбардираме, ако механизъм на самовъзпроизводство на причините за тероризма не се ликвидира ние ще премахнем само външната страна на тази болест. Няма как да избягаме от анализа на причините, възпроизвеждащи тероризма. Необходимо е преди всичко да се измени създаденото положение, при което 20 % от населението на Земята, живеещо в богатите страни, потребява 80 % от световните ресурси, като дори в бедните страни в обмен на тези ресурси се пращат замърсяващи технологии или създаващи опасни и вредни отпадъци.

Следователно, основното противоречие на настъпващия XXI в. — това е конфликта между „Север“ и „Юг“, т. е. между богатите (и силните) страни, поглъщащи основната маса на световните ресурси, и бедните (и слаби). Международната безопасност зависи от разрешаването на това противоречие, главната роля в което играят богатите страни. Разривът между „Севера“ и бедния „Юг“ достига такива относителни пропорции, че по същество се стига до маргинализация не само на отделни държави, но и на цели региони.

Процесите, които обобщено се наричат „глобализация“, следва малко да се забавят и преосмислят. Във всеки случай тези процеси трябва да интегрират интересите на много по-голямо количество страни. Глобализацията от частна идея, отразяваща волята на богатите страни, следва да се превърне в наистина глобална и всеобща, благата от която може да получават всички, а не само „избраните“ страни и народи.

Събитията от началото на XXI в. навеждат на мисълта за преоценка на ролята на международното право като цяло. Нужно е да се реши въпросът за съотношението между право и сила. Ролята на правото, неговия морален авторитет и моралния авторитет на международните организации, включително ООН, бяха разклатени от някои събития в предходните години — най-вече от действията на САЩ в Либия и в Ирак, както и от действията на Русия в Закавказието и Крим. Създаде се подозрение, че на практика международното право носи само декларативен характер и не се явява

източник на сила. Правото се санкционира със силата. Има сила — има и право (присъединяваш Крим или Осетия). Това положение е недопустимо. Развитият свят следва да продемонстрира своето уважение към международното право, а за това следва самият той да се измени. Международното общество през XXI в. — това не е мир с центрове на силата, а мир на взаимоуважението на народите и културите. В този свят е нужна нова геополитическа етика и нов геополитически морал, основани на международното право.

В съвременния свят вече е недостатъчно адекватно да се реагира на кризите и конфликтите. Трябва да се научим на съвместното им управление. Това предполага пренос на акцента на различни превантивни мероприятия. В дългосрочен план към тях се отнасят възпитанието на хората и цели народи в духа на културата на мира, диалога между народите и толерантността.

Може да е необходима нова революция на ценностите, нов ренесанс на идеите на „справедливостта, равенството и братството“, а също така ревизия в духа на хуманизма на такива понятия, като „пазар“, „свобода“, „благополучие“, „самоизразяване“ и други понятия на либерализма. Предстои нова борба за „сърцата и умовете“, в която решаваща роля ще принадлежи на пропагандата на ценности, идеали и идеи. Това предполага въвличане на милиони хора в диалог, в рамките на който следва да протече взаимодействие и взаимообогатяване на всички култури и цивилизации.

При наличие на добра политическа воля развитите и богатите страни са способни да създадат такава структура на международните отношения, при която всяка страна и всеки народ биха имали възможност за обезпечаване на достатъчно и достойно жизнено равнище, собствено благополучие и самоизразяване. Необходима е стройно разработена програма по изменението на настоящето световно устройство и философия на международните отношения.

Използвана литература:

Ghillany, F. W. Diplomatisches Handbuch. Sammlung der wichtigsten europäischen Friedensschlüsse... vom Westphälischen Frieden bis auf die neueste Zeit. T. I. Nördlingen. 1855. S. 1-108. - Pütter, J. S. P. Geist des Westphälischen Friedens. Nach dem innern Gehalt und wahren Zusammenhänge der darin verhandelten Gegenstände historisch und systematisch dargestellt. Göttingen. 1795.-Bernard, M. Four lectures on subjects connected with diplomacy. Lecture I: The congress of Westphalia. London. 1868. - Heigel, K. F. Das Westfälische Friedenswerk von 1643-1648. - "Zeitschrift für Geschichte und Politik". 1888. Bd 5, S. 411-443. - Odhner, C. T. Die Politik Schwedens im Westfälischen Friedenskongress und die Gründung der schwedischen Herrschaft in Deutschland. Aus dem Schwed. übers, von E. Peterson. Gotha. 1877. XVI, 353 S. - Wedgwood, C. V. The Thirty years war. New Haven, Conn. 1939. 544 p. - Platzhoff, W. Geschichte des europäischen Staatensystems 1559-1660. München-Berlin. 1928. (Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte. Abt. II. Politische Geschichte). S, 221- 231. - Hauser, H. La prépondérance espagnole 1559- 1660. Paris. 1933. 594 p. (Peuples et civilisations, IX); Учебник «Мировая политика» под ред. С.В.Кортунова, Издательстве дома ГУ-ВШЕ Москва - 2007 г; Х.Кисинджър - Die Welt. 5.5.2003 г.; Дипломатический словарь. — М.: Государственное издательство политической литературы. А. Я. Вишинский, С. А. Лозовский. 1948.